

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94 (321.64:430)

<https://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-24-1>

Стельмах С.П.

<https://orcid.org/0000-0002-0795-8356>

«МИНУЛЕ, ЯКЕ НЕ МИНАЄ»: НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМ В ПОЛІТИЦІ ПАМ'ЯТІ ФРН ТА ІСТОРИЧНІЙ ПОЛІТИЦІ НДР

У статті здійснено порівняльний аналіз висвітленню спадщини націонал-соціалізму в політиці пам'яті ФРН і історичній політиці НДР та різних комеморативних практик. Розкрито понятійний апарат, який використовується в професійній історіографії та публічному дискурсі. Визначено його різне змістовне наповнення і особливості використання в різні хронологічні періоди. Розглянуті численні методологічні підходи, які використовуються дослідниками, які працюють з проблемами пам'яті. Змістовно різниця між «політикою пам'яті» і «культурою пам'яті» полягає в тому, що перший термін передбачає комплекс державних заходів із збереження пам'яті, а другий – є ширшим і орієнтується на залучення до обговорення проблем «пам'яті» громадських установ і суспільства. На конкретних прикладах показані відмінності у ставленні до націонал-соціалістичного минулого у ФРН і НДР. Приділено увагу новим підходам до пам'яті про Другу світову війну в сучасній Німеччині, які стали наслідком процесів міграції і перетворення країни в мультикультурну спільноту. На сучасні дебати про політику пам'яті у ФРН впливають два чинники: а) глобалізація, культурний трансфер і міграція, які посилюють конфлікти у національно-орієнтованій політиці пам'яті. Як і більшість країн Західної Європи, Німеччина є імміграційною країною яка включає населення, яке більше не може бути диференційоване за націями та етнічними групами. Відповідно, історична пам'ять все менше і менше звертається до національних чи етнічних історичних основ, оскільки невпинно зростаюча частка населення має інше сімейне походження і тому стикається з минулим, яке лежить за межами їхніх етнічних вірувань; б) російсько-українська війна змусила звернутися до злочинів націонал-соціалізму періоду Другої світової війни (1939-1945) на території Східної Європи і України зокрема.

Ключові слова: Друга світова війна (1939-1945), націонал-соціалізм, ФРН, НДР, політика пам'яті, історична політика, культура пам'яті, подолання минулого.

Після 1945 р. багато повоєнних європейських держав будувалися на свідомому забутті воєнного досвіду, який вони щойно подолали. Але з 1989 р. можна говорити про появу інституціоналізованої суспільної пам'яті, яка формує центральну основу колективної європейської ідентичності. Якщо в попередні століття «забуття» було моральною категорією, до якої прагнули після конфліктів задля стабілізації суспільства, то після злочинів націонал-соціалізму така форма роботи з минулим стала немислимою [1, s. 149-150]. У 1985 р. у своїй знаменитій промові федеральний президент ФРН Р. фон Вайцекер сказав: «Мова не йде про примирення з минулим. Ви не можете цього зробити. Але кожен, хто закриває очі на минуле, стає сліпим для сьогодення. Той, хто не пам'ятає про нелюдність, стає вразливим для нових

ризиків зараження» [2]. Друга світова війна (1939-1945 рр.) займала чільне місце в історіографії і публічному дискурсі ФРН, де наріжним камнем стали проблеми відповідальності за Голокост і масові злочини, скоєні на окупованих німецьким Вермахтом територіях Європи, що неминуче актуалізувало питання моральної відповідальності і примирення із націонал-соціалістичним минулим. «Протягом десятиліть постійна вимога примиритися з нацистською спадщиною і замислитися над режимом – спочатку поштовхами ззовні, але дедалі частіше з центру суспільства – породила культуру тверезої самокритики і відкритого підходу до складних, часто неприємних і болючих аспектів минулого» [3, s. 60]. Водночас в НДР, де антифашизм був державною ідеологією, фактично не відбулася переоцінка націонал-соціалістичного минулого і нерідко нацистські наративи, як у випадку із бомбардуванням союзниками Дрездена 13 лютого 1945 р., використовувалися з метою антиімперіалістичної пропаганди. Відповідно, завданням цієї статті є порівняльний огляд основних етапів реалізації комеморативних практик в культурі пам'яті ФРН і політиці пам'яті НДР, аналіз методологічних концептів, які використовувалися в наукових дослідженнях, а також нових викликів перед культурою пам'яті на сучасному етапі перетворення ФРН в мультикультурну спільноту.

В німецькому науковому дискурсі, який працює з проблемами «минулого» і його репрезентації в сучасному, використовується декілька понять, які відрізняються як своїм змістовним наповненням, так і хронологічною констатацією. Першим із них є *Vergangenheitsbewältigung* («подолання минулого»), другим – *Vergangenheitspolitik* («політика пам'яті»), третім – *Erinnerungskultur* («культура пам'яті»). Зрідка зустрічається також термін *Aufarbeitung der Vergangenheit* («опрацювання минулого»). Щоб уникнути плутанини зазначу, що перший термін був поширений у ФРН до 1985 р. і змістовно відносився саме до «примирення з минулим» через опрацювання негативного досвіду націонал-соціалістичного спадку, судових процесів проти нацистських злочинців тощо. Змістовно різниця між «політикою пам'яті» і «культурою пам'яті» полягає в тому, що перший термін передбачає комплекс державно-регульованих заходів із збереження пам'яті і спроб встановити своєрідний суспільний консенсус щодо минулого (у даному випадку трагічного націонал-соціалістичного і, після 1990 р., також диктатури СЄПН), а другий – є ширшим і орієнтується у першу чергу на залучення до обговорення проблем «пам'яті» громадських установ і суспільства. «Абстрактний термін “культура пам'яті” стосується широкого спектру культурних практик, таких як збереження слідів, архівування документів, колекції мистецтва та реліквій, включаючи їх реактивацію за допомогою засобів масової інформації чи педагогіки. Культура пам'яті – це не лише пасивна “пам'ять для зберігання”, вона включає вимір реактивації цього минулого та можливість його загального присвоєння як активної “функціональної пам'яті”. Це означає, що культура пам'яті створює структури участі, які уможливають таке індивідуальне та

колективне переприсвоєння» [4, s. 26]. Однак, крім цього теоретичного визначення, існує також розуміння «культури пам'яті» у вужчому значенні, як «пам'ять про травми», запропоноване відомою американською дослідницею С. Нейман: «Термін “культура пам'яті” видається мені занадто евфемістичним: зрештою, тут йдеться не просто про збереження спогадів. У центрі уваги – пам'ять про травми, насамперед ті, що їх спричинила власна країна. Такі травми, ймовірно, ніколи не можна подолати, але з ними, як і з провинною, можна боротися, навіть якщо залишкове почуття провини залишається назавжди» [5; 6].

Необхідно зазначити, що ставлення німецьких професійних істориків до поняття «культура пам'яті» є доволі критичним. Зокрема, нещодавно у *Die Zeit* можна було прочитати: «Культури пам'яті загалом мають мало спільного з історією: вони використовують історію в політичних і моральних інтересах. Суспільства тепер стали більш множинними, однорідність, яка колись дозволяла говорити про культуру пам'яті в однині, відсутня. Це кінець. Культура пам'яті більше не може бути прописана державою. Суспільство стало надто різноманітним» [7].

У повоєнні роки процес «примирення з минулим», як самокритичне осмислення нацистського минулого, що згодом стало основою політичної культури ФРН, розпочався з середини 1950-х рр. Спочатку на порядку денному стояли кримінальні переслідування воєнних злочинців, спостерігалась тенденція до масового відсторонення від злочинів націонал-соціалізму, амністія засуджених за військові злочини (особливо після того у 1951 р. судові процеси були передані союзниками у відомство німецького судочинства), бажання припинити політичні переслідування і дистанціюватися від трагічного минулого з метою руху суспільства вперед. Фактично процеси денацифікації були придушені. На цьому етапі у ФРН щороку виносилося від одного до двох десятків обвинувальних вироків за нацистські злочини. Тим часом багато суддів і прокурорів, які були звинувачені в нацистських злочинах, повернулися на свої посади, а німецька громадськість вимагала «закриття справ» і звільнення ув'язнених. Перший закон про амністію все ж таки був прийнятий у 1949 р., другий – у 1954 р. і, за найскромнішими підрахунками, звільнив від юридичної відповідальності десятки тисяч підозрюваних у скоєнні злочинів.

Цілком очевидно, що це стало можливим лише із зміною політики США щодо проведення політики «денацифікації» і перетворення ФРН в один із стовпів західного світу в умовах ідеологічного протистояння часів «холодної війни». Проте і саме німецьке суспільство вкрай негативно ставилося до судових процесів проти військових злочинців, які проводили трибунали країн-переможниць. Поширеними були аргументи на кшталт: «вони були наївними ідеалістами, яких обдурили націонал-соціалісти», або ж «вони стали жертвами політичної помилки» і «переможці не мають морального права судити». Наприклад, після створення у 1953 р. «Тимчасової змішаної ради з достроково-

умовного звільнення і помилування» до 1958 р. були звільнені майже всі військові злочинці, засуджені перед цим Нюрнберзьким трибуналом [8]. Як стверджують сучасні дослідники, крім цього потужного «антинюрнберзького дискурсу», який намагався представити німців жертвами «правосуддя переможців», існувала його інша лінія, яка мала на меті представити ФРН на міжнародному рівні прихильницею ідеї прав людини [9, s. 108].

У 1945 р. в західних зонах окупації нацисти не переховувалися, а повернулися до своїх основних професій. Так, 4 колишніх члени НДСПА увійшли до парламентів і урядів ФРН; колишні дипломати Ріббентропа зайняли кабінети в МЗС в Бонні; гітлерівські генерали, щойно повернувшись із радянського полону, одягли форму Бундесверу. Судова система і поліція були пронизані нацистами. Вони взяли на себе завдання захисту вільного порядку ФРН на керівних посадах. Чітко організоване юридично і систематичне переслідування нацистських злочинців у ФРН почалося з 1958 р. з процесу над Ульмською айнзацгрупою, яка у Литві розстріляла 5 тис. євреїв. Восени того ж року поблизу Штутгарта був створений «Центральний офіс державних судових адміністрацій для розслідування націонал-соціалістичних злочинів» (*Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung national-sozialistische Verbrechen*) на чолі з Е. Шюле. Їм вдалося викрити чимало високопосадовців гітлерівського рейху у ФРН. Однак їхня діяльність була обмежена тим, що їм дозволялося розслідувати лише ті злочини, які були скоєні за межами ФРН. Це призвело до того, що численні гітлерівські установи (МЗС, МВС, Міністерство юстиції, Міністерство рейху у справах окупованих східних територій, Верховне командування рейху, Канцелярія фюрера, Штаб рейсфюрера СС та ін.) не перевірялися систематично на наявність слідів злочинів. Більше того, домінуюча в політиці ФРН «доктрина Гольштайна» не дозволяла проводити розслідування на Сході, де більшість таких злочинів була скоєна. Наприклад, у 1959 р. Міністерство юстиції Польщі запросило німецьких слідчих для перевірки документів. Однак міністр юстиції ФРН Ф. Шеффер відмовився. Наступного року німецькі слідчі для ознайомлення із слідчим комплексом табору Аушвіц змушені були використати туристичні візи, але і після цього Міністерство юстиції заявило, що розглядати ці документи німецькими прокурорами і судами було б «невиправдано з політичної точки зору». Все ж, завдяки діяльності юристів «Центрального офісу» у 1959 р. було проведено 3 відкритих судових процеси, у 1960 р. – 2, у 1961 р. – 1, у 1962 р. – 3. Саме тоді судді почали не приймати в якості виправдання посилення на підкорення наказу, якщо воно стосувалося злочинних наказів, навіть при відсутності покарання за це в діючих на той час законах. Лише після обурливого винесення виправдального вироку помічнику Гімmlера на франкфуртському Аушвіц-процесі (1963-1964 рр.) федеральний уряд розширив повноваження «Центрального офісу» і звернувся до всіх східноєвропейців надавати інформацію про злочини націонал-соціалістів. На 1964 р. загальна динаміка

судових проваджень проти націонал-соціалістів за скоєні злочини на основі Закону Контрольної ради № 10 від 20.12.1945 р. виглядала так: а) американська зона – 1814 підсудних (450 смертних вироків); б) британська зона – 1085 (240 смертних вироків); в) французька зона – 2107 (104 смертних вироків). 486 смертних вироків були виконані. У ФРН 13 млн 293 тис. осіб були офіційно денацифіковані, з яких 9 млн 833 864 особи вважалися «непричетними», а решта мали «тісні зв'язки із націонал-соціалізмом» [10].

В американській зоні окупації до 1946 р., коли ця справа була передана німецьким органам, під час денацифікації було перевірено 1,6 млн осіб, 120 тис. були інтерновані, 373 тис. втратили роботу [11, s. 6]. Найбільш сувора зовні денацифікація відбулася в радянській окупаційній зоні. Між 1945 і 1948 роками 520 тис. осіб втратили свою попередню роботу, переважно у всіх сферах державної служби, а також у бізнесі. Було звільнено половину всіх вчителів, а також понад чотири п'ятих всіх суддів і прокурорів. Однак комуністичні функціонери, які повернулися до Німеччини разом із Червоною армією, швидко зрозуміли, що без професійних навичок численних експертів, навіть якщо вони вважалися «політично заангажованими», не можна обійтися, особливо в інтересах швидкої відбудови. Це було особливо актуально, оскільки втрати висококваліфікованих людей вже були серйозними через втечу з радянської зони окупації. Хоча багато фахівців були витіснені з керівних посад, їх часто працевлаштовували в інших сферах (зокрема на державній службі). Це стосувалося, наприклад, медичного персоналу, великий дефіцит якого відчувався внаслідок військових втрат і втечі, що безпосередньо позначилося на наданні допомоги населенню. Пізніше колишніх високопоставлених офіцерів Вермахту навіть використовували для розбудови збройних сил у радянській зоні окупації, хоча завжди під контролем комуністичних кадрів, які надавали перевагу ідеологічній, а не професійній компетентності. Тому твердження про те, що в радянській зоні окупації, на відміну від західних окупаційних зон, відбулася повна денацифікація, не відповідає дійсності. Однак численні члени СС, гестапо та керівного корпусу НСДАП постали перед судом, і майже 13 тис. з них були засуджені. Крім того, радянські спецслужби інтернували набагато більшу кількість людей до «спеціальних таборів» без будь-якого суду. Спочатку існувало 10 таких таборів, деякі з яких були колишніми нацистськими концтаборами, такими як Бухенвальд і Заксенгаузен. За даними радянського Міністерства внутрішніх справ в цих таборах було інтерновано 122 671 німця, 42 889 з яких загинули. Пізніші підрахунки вказують на цифру близько 157 тис. в'язнів, з яких 43 тис. або, за іншими даними до 70 тис., померли внаслідок абсолютно неналежних гігієнічних умов та умов харчування. У 1996 р. військова прокуратура у Москві назвала цифру 256 тис. «адміністративно репресованих» німців. Окрім в'язнів спеціальних таборів, сюди також входили десятки тисяч цивільних осіб, яких депортували до СРСР на примусові роботи. Багато в'язнів спецтаборів були «дрібними нацистами», колишніми місцевими

функціонерами нацистської партії або її підрозділів, але в багатьох випадках вони також були заарештовані на підставі доносів. У лютому 1948 р. радянська адміністрація оголосила про завершення денацифікації. Решта спецтаборів були закриті 1 березня 1950 р. а близько 14 тис. в'язнів були передані НДР. Понад 3400 з них тепер судили у сумнозвісній в'язниці у Вальдгаймі в Саксонії, і понад 3300 з них були засуджені переважно до тривалих термінів ув'язнення, 27 смертних вироків було виконано [12, s. 63-64; 13; 14; 15; 16; 17].

Хоча переважна більшість із приблизно 13 тис. східнонімецьких нацистських судових процесів, проведених між 1947 і 1989 рр., не були широко висвітлені у східнонімецьких ЗМІ, керівництво ССПН, тим не менш, завжди прагнуло підтримати самопроголошений імідж НДР як охоронця «нюрнберзького» духу на місцевому, національному та міжнародному рівнях. На відміну від ФРН, яка до початку 1950-х рр. поховала більшість непопулярної спадщини Нюрнберга під риторикою «засуджених за війну» та «християнської благодійності», влада НДР дотримувалася іншого підходу. З одного боку, Нюрнберзький закон був інструментом «показових процесів» проти «контрреволюціонерів» та інших «ворогів» робітничого класу, а також як засіб «радянзації» та «сталінізації» поліції та судового апарату. З іншого боку, Нюрнберзький та інших повоєнні процеси щодо воєнних злочинів поширювалися в східнонімецьких ЗМІ з метою декларувати антизахідне й антиімперське розуміння НДР прав людини та міжнародного кримінального права і підкріплювати свою антифашистську версію історії Другої світової війни та Шоа [18].

Більшість проваджень, розпочатих після 1945 р., зосереджувалась на відносно невеликій кількості кримінальних комплексів. Під час окупації союзників основна увага приділялась переслідуванню інформаторів (38%), за якими йшли злочини проти політичних опонентів під час захоплення влади (16%) та проти німецьких євреїв під час погромної ночі листопада 1938 р. (15%). Лише в 1960-ті рр., коли різні політичні та культурні події призвели до другої хвилі розслідувань, західнонімецька судова система все частіше займалася масовими злочинами винищення європейських євреїв, а також злочинами Вермахту та охоронців концтаборів. До серпня 1951 р., коли закон фактично скасували Верховні комісари через тиск Німеччини, західнонімецькі кримінальні суди винесли близько 2600 вироків. Якщо додати 2000 вироків, винесених виключно на основі старого Кримінального кодексу Рейху, це становить понад 70% усіх нацистських вироків, винесених у західних зонах і ФРН. В основному вони закінчувалися легшими термінами ув'язнення від шести місяців до двох років [19; 20; 21].

Загальна ж картина із покараннями військових злочинців у ФРН виглядає наступним чином: «Баланс цифр щодо кримінального переслідування нацистських злочинів у Західній Німеччині залишається неоднозначним, а результати є більш ніж незадовільними, особливо щодо мети справедливості для жертв. З одного боку, вражаюча кількість з понад 36 тис. розслідувань

проти понад 170 тис. підозрюваних є яскравим вираженням зусиль судової влади щодо кримінального переслідування. З іншого боку, враховуючи масштаби націонал-соціалістичних злочинів і особливо в порівнянні з великою кількістю розслідувань, існують досить мізерні 6656 вироків, зокрема 1147 за вбивство і 172 за вбивство, що призвело до смерті або довічного ув'язнення» [22, s. 639]. Попри те, що німецькі дослідники наголошували на необхідності продовжити вивчати цю тему і далі, звертаючи увагу на величезні пласти не опрацьованих матеріалів місцевих і земельних судових архівів, схоже на те, що в німецькій історіографії цей напрямок поставлений «на паузу». «Період окупації загалом може слугувати лише прелюдією до ФРН, або для історії культури американізації чи “вестернізації”. Зрештою, “могильником” для дослідження періоду (західнонімецької) окупації стало возз'єднання – після 1990 року інтерес до академічної роботи над “періодом завалів” надзвичайно впав, оскільки доступ до архівів НДР відкривало іншу сферу діяльності» [23, s. 3].

Сучасні німецькі дослідження звертають увагу на те, що ці питання можна зрозуміти лише в загальнонімецькій перспективі на основі порівняльних досліджень по лінії «захід-схід». Зокрема, А. Вайнке проаналізувала численні амністії та інтеграційні заходи на початку 1950-х рр., а також прихильність до військових злочинців як загальнонімецьке явище. В обох німецьких землях правоохоронні органи в той час фактично зайшли в глухий кут. У 1960-х рр. кампанії проти військових злочинців НДР надали вирішальний поштовх для посилення кримінального переслідування. «Таким чином, зміна пріоритетів у кримінальній політиці восени 1958 року лише заклала основи для поступових психічних змін у західнонімецькому суспільстві, але аж ніяк не вказала на неї саму, як і теза про передбачуваний шоківий ефект ульмського процесу над айнзацгрупами, яка досі відстоювалася в літературі». Однак «неоднорідність маси окремих випадків» навряд чи дозволяє «узагальнити оцінки впливу німецького системного конфлікту на поведінку з нацистськими злочинцями» [24, s. 339, 355; 25; 26].

Лише після критики реінтеграції військових злочинців в державні структури ФРН знову почалася самокритична рефлексія над нацистським минулим. Н. Фрай вважає, що тут важливу роль відіграли генераційні зміни. Зокрема, він виділяє три покоління, зміна яких сприяла поворотам і в «подолання минулого»: а) «функціональне покоління націонал-соціалізму», народжених приблизно у 1905 році, які займали відповідальні посади на початку «Третього рейху»; б) «покоління скептиків», народжених у 1925 році, і які брали участь у Другій світовій війні в якості солдатів на фронті, зенітників, свідків бомбардувань німецьких міст союзною авіацією та вигнанців із східних територій; в) діти війни, народжені близько 1945 року, покоління «68» [27, p. 411-412]. У середині 1960-х рр. «функціональне покоління», яке сприяло німецькій відбудові, фактично «вийшло на пенсію», а «покоління скептиків» після тривалого і болісного процесу повоєнного самоосмислення, зайняло

провідні позиції в німецькому суспільстві. Те ж саме можна сказати і про середину 1980-х рр., коли «покоління скептиків» змінило покоління «68». Ці генераційні зміни хронологічно визначають і змістовні зміни у «примирення з минулим» та перехід до сучасної «політики пам'яті».

Звернемося до тих методологічних концептів, які є найбільш поширеними в німецькій історіографії в опрацюванні проблем «пам'яті». Про один із них, зокрема, «генераційних змін» Н. Фрая я писав вище. Цей методологічний інструментарій відноситься до соціальної історії, а отже спрямований на великі структури, дозволяє створити т. зв. «колективні портрети», а тому є універсальним. Водночас концепції «національної ідентичності» і «постнаціональної ідентичності» працюють саме в сфері досліджень «культури пам'яті», створюючи дві її конкуруючі форми. Перша ґрунтується на понятті «негативна пам'ять», який запропонував Р. Козеллек для позначення зосередженості суспільної пам'яті на державних і суспільних злочинах двох диктатур, яка, за його визначенням, зберігає в пам'яті відразливе і небажане, навіть якщо останнє виступає проти цього. На його думку, пам'ять про злочини націонал-соціалізму також можна назвати «негативною», оскільки сукупність цих злочинів не може бути відтворена заднім числом через створення сенсу: жахливий первинний досвід жертв, не може бути «перенесений у пам'ять тих, хто не постраждав» [28, s. 24]. Ця концепція відображала ті зміни, які відбулися в німецькому суспільстві у 1980-х рр. і мала подолати культивовану союзниками-переможцями «колективну провину» та породжувала амбівалентне ставлення до злочинного минулого, створювала психологічний бар'єр, перекладала провину за злочини на «фюрера» та «поганих нацистів», а також почуття жертви (союзницьких бомбардувань німецьких міст, вигнанців із східних земель та ін.).

Змінити цю тенденцію намагалася історична політика канцлера Г. Коля, запропонувавши німцям позитивний образ історії нації. Відправною точкою для неї стало усвідомлення того факту (не в останню чергу самим канцлером, який мав докторський ступінь з історії), що дедалі більша частина західнонімецького населення, особливо молодь, значною мірою змирилася з поділом Німеччини, прийняла НДР як окрему державу і почала відходити від відчуття приналежності до спільної нації зі східними німцями. Німецька історія не повинна зводитися до епохи націонал-соціалізму, а історію не можна віддавати на поталу її критикам, яких канцлер називав «фальшивими пророками з кафедр і амвонів». Метою цієї історичної політики було створення нової історичної ідентичності німців, що мала б виходити за межі нацистського періоду і пропонувала б перспективу німецької єдності. «Історія успіху» мала б поєднати впевненість у собі та гордість за досягнуте з пам'яттю про німецьке минуле. Суспільним підґрунтям стало переконання канцлера і його послідовників в тому, що дві третини німців у ФРН вже не мали особистого досвіду

переживання війни, а тому і не несуть відповідальності за злочини націонал-соціалізму [29, р. 824-825].

Відродження неоконсервативних тенденцій помітили сучасники і вона зазнавала критики: «З одного боку, з вуст Гельмута Коля частіше, ніж будь-кого іншого, лунають заклики не забувати історію. З іншого боку, він висвітлює всю історію, особливо її темні сторони, у дивно розмитому, розсіяному світлі. З одного боку, він не хоче нічого замовчувати, і йому можна вірити. З іншого боку, він хоче нарешті підвести ризику під похмурим минулим» [30]. «Інтелектуальний і моральний поворот» увійшов у протиріччя із суспільними дебатами про ставлення до націонал-соціалістичного минулого після телевізійного серіалу «Голокост» (1979) і досяг зворотної мети – не забуття, а повернення суспільного інтересу до трагічного минулого [20, s. 373]. Постійну увагу суспільства привертав судовий процес над злочинцями табору смерті Майданек, який проходив у Дюссельдорфі з 1975 по 1981 рік. А у 1983 р. в центрі громадського обговорення опинилася ювілейна дата – 50 років встановлення націонал-соціалістичної диктатури. «Більше, ніж будь-коли раніше, гітлерівську Німеччину зображували як колективну спільноту послідовників, а так звані звичайні люди 1930-х і 1940-х років з'являлися як співзлочинці або, принаймні, як колабораціоністи, а не як жертви» [27, р. 416]. Символічним підсумком цих процесів стала відома промова президента Р. фон Вайтцеккера 8 травня 1985 р., де цей день вперше в історії «Бонської республіки» оголошувалося визволенням від націонал-соціалізму, а не як день поразки і німецької катастрофи. В історичній науці ці процеси прискорилися після відомої «суперечки істориків» (*Historikerstreit*) у 1986 р. під слоганом «Минуле, яке не минає». З цього моменту можна говорити про появу «культури пам'яті», або «перехід від комунікативної до культурної пам'яті», яка базувалася на чітко зрозумілому теоретичному положенні: «Національна пам'ять – ефективний запобіжник від відмирання та забуття. Історія присутня тією мірою, в якій вона обробляється для самоуявлення нації та залишається предметом турботи суспільства в цілому» [31].

Однак, як зазначають сучасні дослідники, «у наступні десятиліття ця емпатія та співчуття переросли у бажання ідентифікувати себе з жертвами, і не лише на індивідуальному, а й на соціальному рівні, з чого виросла своєрідна запозичена ідентичність – бажання відчувати себе близькою до жертв війни, експлуатації та несправедливості, тоді як винуватці та їхні діяння анонімізуються та засуджуються повсюдно. Спільнота пам'яті, що передається від покоління до покоління, простежується аж до 1990-х рр. і далі, яка знову повертається до формування власного образу «співпереживаючої жертви» (*Gefühlten Opfers*)» [32, s. 20]. У 2002 р. *Der Spiegel* зокрема писав: «У будь-якому випадку лідерство тих, хто зосереджувався майже виключно на звірствах нацистів та їхніх послідовників, залишилися в минулому... Покоління онуків у країні, яка

переживає безпрецедентні процеси нормалізації із запаморочливою швидкістю, дивиться на минулі події з нової, тверезої перспективи» [33, s. 37-38].

Концепція «постнаціональної ідентичності» є другою формою «культури пам'яті», яка намагається дистанціюватися від «страждань» і «жертв», будуючи безперервний ланцюг національної історії «успіху» і «гордості». Ще 2005 р. видатний німецький історик Г.-У. Веллер переконував у тому, що німці розпрощалися із власним націоналізмом з 1949 р. та з 1990 р. у «постнаціональній конституційній державі добробуту», усвідомлення неможливості повторення злочинів націонал-соціалізму і Голокосту вже вкорінене в демократичному німецькому суспільстві і знайшло відображення в конституції [4, s. 28]. І тут можна виділити декілька ґрунтовних причин, серед яких виділимо «генераційні зміни», створення постнаціонального німецького суспільства, процеси глобалізації і міграції тощо.

Більшість первинних і сучасних свідків, які розповідали про націонал-соціалізм, Голокост і війну, вже померли, а покоління тих, хто народився під час і після війни, поступово відходить від політичних, економічних, культурних і соціальних функцій. Їхня ретрансляція пам'яті наштовхується на опір молодшого покоління, яке не вважає себе пов'язаним із злочинами націонал-соціалізму. Глобалізація, культурний трансфер і міграція лише посилює конфлікти у національно-орієнтованій «політиці пам'яті». «Як і більшість країн Західної Європи, Німеччина є імміграційною країною яка включає населення, яке більше не може бути диференційоване за націями та етнічними групами. Відповідно, історична пам'ять все менше і менше звертається до національних чи етнічних історичних основ, оскільки невпинно зростаюча частка населення має інше сімейне походження і тому стикається з минулим, яке лежить за межами їхніх етнічних вірувань» [32, s. 22-23]. Схоже на те, що в «історії культур пам'яті» можна очікувати на зростання наукових досліджень в проблемному полі «Пам'ять і соціальна та етнічна сегментація суспільства».

Історична політика в НДР характеризувалася ідеологічно навантаженим антифашизмом, який розглядався як державна доктрина і був покликаний політично легітимізувати державу. НДР бачила себе спадкоємицею антифашистської боротьби опору КПН, новою, кращою Німеччиною і контрпроектом ФРН, яка, на переконання комуністичних ідеологів, була безпосередньо пов'язана з Третім Рейхом і мала розглядатися як його антитеза. У пошуках самолегітимації такий підхід дозволив уникнути необхідності мати справу з роллю націонал-соціалістичної ідеології та питанням провини. Одразу після закінчення війни в радянській окупаційній зоні вшановували пам'ять усіх груп жертв. При цьому не мало значення, чи були вони борцями опору комуністичних, буржуазних чи християнських переконань, чи переслідувалися за расовою ознакою. Невдовзі після закінчення війни у 1945 р. «жертвами фашизму» були визначені ті, хто «героїчно боровся за свободу німецького

народу під гітлерівською диктатурою», а також «уцілілі утриманці героїв німецької боротьби за свободу, вбитих фашистами» [35].

Керівництво СЄПН розглядало комуністичних борців опору як найважливіший об'єкт історичної політики. Розрізняли «жертв фашизму» та «борців проти фашизму». Пам'ять про інших жертв, таким чином, стала вторинною і значною мірою зникла із суспільної пам'яті. Це також порушило питання про індивідуальну компенсацію, реституцію та відшкодування. НДР відкидала ці вимоги аж до 1970-х рр., оскільки не вважала себе правонаступницею «Третього Рейху». Однак вона була змушена виплатити репарації Радянському Союзу, які склалися не лише з демонтажу заводів і фінансових стягнень, але й були взяті з поточного виробництва. Соціальні заходи вважалися достатніми для «жертв фашизму», які класифікувалися за певними критеріями, такими як ув'язнення, заборона на професію або активний комуністичний опір. У 1950-1960-х рр. в історичній політиці НДР утвердився приписаний антифашизм, який також використовувався для виправдання національної ідентичності. Пам'ять і вшанування жертв націонал-соціалізму все частіше супроводжувалося політичною інсценізацією, інструменталізацією та ритуалізацією [35; 36].

Антифашизм був як освітньою метою, так і найважливішим компонентом іміджу СЄПН і також одним із вирішальних чинників легітимізації її влади. Інструменталізована ідеологія антифашизму визначала всі дослідження фашизму в НДР, а також відповідні підручники та зміст викладання в школах. З точки зору освітньої політики, антифашизм, який розуміли як антикапіталізм, мав сприяти створенню «нації» НДР і сприяти ідентифікації її молоді. Під час денацифікації та «антифашистської демократичної шкільної реформи» 1946-49 рр. викладацький склад був значною мірою замінений: члени НСДАП, які на 8 березня 1945 р. становили 71,6% викладацького складу радянської зони окупації, були звільнені за наказом радянської військової адміністрації і замінені до літа 1949 р. так званими «новими вчителями», які здобули свою кваліфікацію на прискорених курсах. Цей обмін кадрами сам по собі розглядався як демократизація викладацького складу і як переконливий доказ успіху антифашистської освітньої політики. Вирішальним фактором, однак, було те, що СЄПН вдалося сформувати нову «еліту», яка характеризувала школу НДР у наступні роки. [37, s. 860-862].

Політизація пам'яті проявлялася і в меморіальній архітектурі, яка мала бути присвячена пам'яті про антифашистську боротьбу опору і підпорядковувати собі пам'ять про жертв націонал-соціалізму. У червні 1951 р. уряд вирішив створити меморіал на горі Еттерсберг поблизу Веймара. Меморіал у Бухенвальді було відкрито у 1958 р., у Равенсбрюці – у 1959 р., а в Заксенгаузені – у 1961 р. Подвійне минуле як концентраційного табору та радянського спецтабору залишилося непоміченим. «Об'єкти, оголошені національними меморіалами та місцями пам'яті, дуже цілеспрямовано

переслідувалися з наміром перетворити їх з місць страждань і переслідувань на меморіали антифашистських борців і героїв, зрештою, прославляючи останніх як переможців історії, забуваючи про справжніх загиблих».

З комуністичною ідеологією і партійним антифашизмом була пов'язана і професійна історіографія НДР. Однак «революційна» німецька держава мала особливу проблему, пов'язану з тим, що порівняно з майже 1000-річною німецькою історією, період після 1945 р. в будь-якому випадку був мінімальним. З цієї причини історіографія НДР завжди намагалася відрізнити себе від загальнонімецької історіографічної традиції, рухаючись у трьох напрямках: а) відмова від етнічно зумовленого (німецького) історизму і зосередження на демократичних «бойових традиціях» німецького народу; б) конфронтація з «буржуазною» історіографією і розробка історії робітничого руху як основи для бажаної «соціалістичної свідомості»; в) виправдання НДР і, відповідно, поділу Німеччини як необхідних для збереження європейської рівноваги і миру в Європі. Метою послідовного поділу німецької історії на прогресивну та реакційну лінії було створення легітимації «другої» німецької держави, як серед власних громадян, так і за її межами. У 1970-х рр. поступово зростало переконання, що держава НДР повинна мати давню історичну легітимацію. Це призвело до історіографічного повороту, яскравим прикладом якого стала «пруська хвиля» початку 80-х рр. ХХ ст., коли в центр наукових досліджень повернулись імперські сюжети. Зовнішнє визнання НДР як держави, надало імпульсу до своєрідної «приватизації» німецької історії в усій її повноті – НДР повинна була мати свою «національну історію». Центральні аспекти цього другого етапу в розумінні історії в НДР визначалися: а) територіальним і хронологічним розширенням, коли Середньовіччя і Нова історія були включені до історії НДР; б) моральним поділом минулого на «добро» і «зло» і з ідеологічно обґрунтованим фундаментальним поділом на «спадщину» і «традицію». «Спадщиною» стала вся сукупність того, що було історично знайдено і дано, а «традиція» визначалася та «прогресивна» частина історії, вирішальна для легітимації НДР. Переорієнтація соціалістичної історіографії в основному відбулася між з'їздами істориків 1977 і 1982 років. Водночас, це призводило до того, що політична демаркація від ФРН відбувалася лише в одному пункті – «фашизм» та імперіалізм, як історична основа для функціонування ФРН. Спадщина меморіалів Бухенвальду, Заксенгаузену та Равенсбрюку мало свідчить про страждання людей у цих місцях, але натомість документує героїзм комуністичного опору. За перші 10 років існування НДР був завершений поворот у своєму розумінні спадщини. У пропагованій політиці розмежування всередині країни було протиставлено переосмислення національного питання. «Соціалістична держава робітників і селян» у конституції 1968 р. перетворилась на «соціалістичну державу німецької нації» згідно з конституційною поправкою 1974 р. Логічним наслідком цього

стало проголошення незалежної «соціалістичної нації», «нації НДР» [38, s. 784-789].

У 2017 р. в Німеччині існувало 118 меморіалів нацистського минулого і 85 меморіалів, присвячених диктатурі СЕПН [19, s. 378]. І за цим показником сучасна Німеччина є, за словами А. Ассманн, «чемпіоном світу в пам'яті», і багато істориків у світі говорять про «німецький стандарт пам'яті DIN» [4, s. 24]. Про суперечливі підсумки «політики пам'яті» і «культури пам'яті» можуть свідчити дані соціологічного опитування, проведеного на початку 2020 р. на замовлення *Die Zeit*, під час якого було опитано 1044 респондентів. 53% німців вважають за потрібне «підвести ризику під нацистським минулим», 77% переконані в тому, що не можна забувати про диктатуру і Голокост, 66% хотіли б знати більше про націонал-соціалізм, 59% вважають перебільшеним те, що їм на цю тему «чи не щодня докоряють ЗМІ» [39]. За даними опитування фонду «Пам'ять, відповідальність, майбутнє», проведеному у 2018 р., 69% респондентів відповіли, що серед їхніх предків не було учасників Другої світової війни. При цьому майже 95% учасників опитування підтвердили, що уроки історії в школі є дуже важливими для запобігання поверненню націонал-соціалізму [40].

Нині ми спостерігаємо новий поворот в німецькій «культурі пам'яті» і навіть «Суперечки істориків 2». Робота з пам'яттю на основі концепту «постнаціональної ідентичності» створює нові виклики. Перш за все це визначення сингулярності Голокосту, яке стало основою німецькою «політики пам'яті», закріпленою на законодавчому рівні, зокрема в законі Е. Штайна 1985 р. проти брехні про Освенцім. Як зазначив нещодавно історик М. Вільдт у цій дискусії «стикаються дві точки зору: деякі стурбовані тим, що основи західнонімецького погляду на історію похитнуться, якщо центральність Голокосту буде піддана сумніву. Інші вважають, що Німеччина повинна бути відкритою для інших згадок про минуле – адже багато людей мігрантського походження зараз належать до німецького суспільства, чиї предки жили в інших регіонах за часів нацизму». Фактично йдеться про новий вектор в опрацюванні німецької пам'яті – її колоніальної історії. Виклики «глобального Півдня» і сучасна етнічна ситуація в Німеччині, зумовлена еміграційною політикою, на думку М. Вільдта, змінює форми і практики «культури пам'яті» в якій знання про європейську експансію і тиранію в неєвропейському світі мають бути доведені до рівня знання про Голокост [41].

У цьому контексті ми можемо говорити і про повільний розворот до німецької східноєвропейської пам'яті. На політичному рівні ми це бачимо в опублікованих 20 січня 2023 р. тезах правлячої СДПН з міжнародної політики «Соціал-демократичні відповіді світу, що зазнав потрясінь»: «У 20-му столітті значна частина Центральної та Східної Європи стала ареною великих страждань і злочинів проти людства, скоєних тоталітаризмом та імперіалізмом, що походили, насамперед, з Німеччини та Росії. Тому ми ще більше вдячні за

внесок народів Центральної та Східної Європи у відновлення миру і свободи в усій Європі... Наша безпека і процвітання тісно пов'язані з безпекою і процвітанням держав Центральної та Східної Європи. Ревізіоністська та імперіалістична Росія вважає значну частину Східної Європи своєю сферою впливу. Путін ніколи не визнавав територіальну цілісність і політичний суверенітет багатьох східноєвропейських держав. Ми не звертали на це достатньої уваги до вторгнення в Україну» [42, s. 13].

На сучасні дебати про політику пам'яті у ФРН впливають два чинника: а) глобалізація, культурний трансфер і міграція, які посилюють конфлікти у національно-орієнтованій політиці пам'яті. Як і більшість країн Західної Європи, Німеччина є імміграційною країною яка включає населення, яке більше не може бути диференційоване за націями та етнічними групами. Відповідно, історична пам'ять все менше і менше звертається до національних чи етнічних історичних основ, оскільки невпинно зростаюча частка населення має інше сімейне походження і тому стикається з минулим, яке лежить за межами їхніх етнічних вірувань; б) російсько-українська війна змусила звернутися до злочинів націонал-соціалізму періоду Другої світової війни (1939-1945) на території Східної Європи і України зокрема.

Список використаних джерел та літератури

1. Lingen K. Erfahrung und Erinnerung. Gründungsmythos und Selbstverständnis von Gesellschaften in Europa nach 1945. *Archiv für Sozialgeschichte*. 2009. № 49. S. 149-184.
2. Weizsäcker R. Zum 40. Jahrestag der Beendigung des Krieges in Europa und der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft. Ansprache am 8. Mai 1985 in der Gedenkstunde im Plenarsaal des Deutschen Bundestages. Bonn, 1985. 16 s.
3. Brechtken M. Mehr als Historikergeplänkel. Die Debatte um "Das Amt und die Vergangenheit". *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. 63. Jahrgang. 2015. Heft 1. S. 59-92.
4. Assmann A. Weltmeister im Erinnern? Über das Unbehagen an der deutschen Erinnerungskultur. *Vorgänge. Zeitschrift für Bürgerrechte und Gesellschaftspolitik*. 2012. № 2. S. 24-32.
5. Neiman S. Learning from the Germans. Race and the Memory of Evil. Macmillan, 2019. 432 p.
6. "Niemand will in dieser Debatte den Holocaust eibnen". *Der Spiegel*. 22.10.2022. URL: <https://www.spiegel.de/geschichte/historikerstreit-2-0-niemand-will-in-dieser-debatte-den-holocaust-eibnen-a-4d90bafa-2b65-470d-9e08-381943a617f1>
7. "Versöhnung ist Quatsch". *Die Zeit*. № 4. 19 Januar 2023. S. 17.
8. Earl H. "Bad Nazis and Other Germans": The Fate of SS-Einsatzgruppen Commander Martin Sandberger in Postwar Germany. *A Nazi past: recasting German identity in postwar Europe / edited by David A. Messenger and Katrin Paehler*. The University Press of Kentucky, 2015. P. 57-82.
9. Weinke A. Gewalt, Geschichte, Gerechtigkeit. Transnationale Debatten über deutsche Staatsverbrechen im 20. Jahrhundert. Wallstein, Göttingen, 2016. 372 s.
10. Gesundes Volksempfinden. *Der Spiegel*. № 11. 1965. S. 31-42.
11. Kleinert H. Das geteilte Deutschland. Die Geschichte 1945–1990. Berlin, Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, 2019. 707 s.
12. Pötzsch H., Halder W. Deutsche Geschichte von 1945 bis zur Gegenwart. Die Entwicklung der beiden deutschen Staaten und das vereinte Deutschland. 4. Aufl. München, 2015. 448 s.
13. Wieland G. Ahndung von NS-Verbrechen in Ostdeutschland 1945 bis 1990. *Neue Justiz*. 45. (1991). 2. S. 49-53.

14. Meyer-Seitz Ch. Die Verfolgung von NS-Straftaten in der Sowjetischen Besatzungszone. Berlin 1998. 319 s.
15. Heinert A. Ein dunkles Kapitel: Sowjetische Sonderhaftanstalten in Ostdeutschland. URL: <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/339546/ein-dunkles-kapitel-sowjetische-sonderhaftanstalten-in-ostdeutschland/>
16. Kleikamp A. Die Filialen des Gulag auf deutschem Boden. *Die Welt*. 15.07.2015. URL: <https://www.welt.de/geschichte/article144025411/Die-Filialen-des-Gulag-auf-deutschem-Boden.html>
17. Leide H. NS-Verbrechen und Staatssicherheit. Die geheime Vergangenheitspolitik der DDR. Göttingen, 2005. 448 s.
18. Weinke A. Investigations into Nazi Crimes in the Soviet Zone of Occupation and the RDA. Research Findings and Open Questions. *Revue d'Histoire de la Shoah*. Vol. 214. Iss. 2. July 2021. P. 209-230.
19. Broszat M. Soziale Motivation und Führer-Bindung des Nationalsozialismus. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. № 18. 1970. S. 392–409.
20. Hertfelder T. Opfer, Täter, Demokraten. Über das Unbehagen an der Erinnerungskultur und die neue Meistererzählung der Demokratie in Deutschland. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. Jahrgang 65 (2017), Heft 3. S. 365-393.
21. Frei N. (Hrsg.). Transnationale Vergangenheitspolitik. Der Umgang mit deutschen Kriegsverbrechen in Europa nach dem Zweiten Weltkrieg. Göttingen, 2006. 656 s.
22. Eichmüller A. Die Strafverfolgung von NS-Verbrechen durch westdeutsche Justizbehörden seit 1945. Eine Zahlenbilanz. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. Jahrgang 56 (2008). Heft 4. S. 621-640.
23. Raim E. Justiz zwischen Diktatur und Demokratie. Wiederaufbau und Ahndung von NS-Verbrechen in Westdeutschland 1945–1949. München, 2013. 1273 s.
24. Weinke A. "Alliiertes Angriff auf die nationale Souveränität"? Die Strafverfolgung von Kriegs- und NS-Verbrechen in der Bundesrepublik, der DDR und Österreich. *Frei N. (Hrsg.), Transnationale Vergangenheitspolitik. Der Umgang mit deutschen Kriegsverbrechern in Europa nach dem Zweiten Weltkrieg*. (Wallstein) Göttingen 2006, S. 37-93.
25. Weinke A. Gewalt, Geschichte, Gerechtigkeit. Transnationalen Debatten über deutsche Staatsverbrechen im 20. Jahrhundert. Wallstein, Göttingen, 2016. 372 s.
26. Wild M. Warum Sie (wie die meisten) zu wenig über die Vergangenheit wissen. *Der Spiegel*. 28.08.2022. URL: <https://www.spiegel.de/geschichte/ukraine-krieg-und-erinnerungskultur-warum-wir-unseren-historischen-horizont-erweitern-muessen-a-a281fcff-cbb5-4393-a423-40800932f280>
27. Frai N. 1945 – 1949 – 1989: Dealing with Two German Pasts. *Australian Journal of Politics and History*. Vol. 56. No. 3. 2010. P. 410-422.
28. Koselleck R. Formen und Traditionen. *Frei N.; Knigge V. (Hrsg.). Verbrechen erinnern. Die Auseinandersetzung mit Holocaust und Völkermord*. München: C.H. Beck Verlag 2002. S. 21-32.
29. Herbert U. A History Twentieth-Century Germany. Oxford University Press, 2019. 1242 p.
30. Hofmann G. Der sperrige Gedenktag. *Die Zeit*. 18 Januar 1985. URL: <https://www.zeit.de/1985/04/der-sperrige-gedenktag/komplettansicht>
31. Assmann A. Erinnerungskultur: Vergangenheit, die nicht vergeht Erstellt. *Frankfurter Rundschau*. 28.01.2022.
32. Jureit U. Gefühlte Vergangenheiten. Zum Verhältnis von Geschichte, Erinnerungen und kollektiven Identitätswünschen. *Vorgänge. Zeitschrift für Bürgerrechte und Gesellschaftspolitik*. 2012. № 2. S. 16-23.
33. Noack H.-J. Die Deutschen als Opfer. *Der Spiegel*. 13/2002. S. 36-39.

34. Danyel J. Der vergangenheitspolitische Diskurs in der SBZ/DDR 1945-1989. *Cornelißen Ch. (Hrsg.) Krieg – Diktatur - Vertreibung. Erinnerungskulturen in Tschechien, der Slowakei und Deutschland seit 1945*. Essen, 2005. S. 173-197.
35. Müller B. Erinnerungskultur in der DDR. URL: <https://www.bpb.de/themen/erinnerung/geschichte-und-erinnerung/39817/erinnerungskultur-in-der-ddr/>
36. Wolfrum E. Geschichte der Erinnerungskultur in der DDR und BRD. URL: <https://www.bpb.de/themen/erinnerung/geschichte-und-erinnerung/39814/geschichte-der-erinnerungskultur-in-der-ddr-und-brd/>
37. Fischer B.-R. Das Bildungs- und Erziehungssystem der DDR – Funktion, Inhalte, Instrumentalisierung, Freiräume. *Materialien der Enquete-Kommission "Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland" (12. Wahlperiode des Deutschen Bundestages)*. Hrsg. Vom Deutschen Bundestag. Bd. III: Rolle und Bedeutung der Ideologie, integrativer Faktoren und disziplinierender Praktiken in Staat und Gesellschaft der DDR. Baden-Baden, 1995. S. 852-875.
38. Ackermann M. Phasen und Zäsuren Erbeverständnisses der DDR. *Materialien der Enquete-Kommission "Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland" (12. Wahlperiode des Deutschen Bundestages)*. Hrsg. vom Deutschen Bundestag. Bd. III: Rolle und Bedeutung der Ideologie, integrativer Faktoren und disziplinierender Praktiken in Staat und Gesellschaft der DDR. Baden-Baden, 1995. S. 768-795.
39. Staas Ch. Das Ede der Selbstgewissheit. *Die Zeit*. № 19. 28 April 2020. S. 17.
40. Neiman S. Was kann man von den Deutschen lernen? *Die Zeit*. № 11. 5 März 2020. S. 58-59.
41. Wild M. Warum Sie (wie die meisten) zu wenig über die Vergangenheit wissen. *Der Spiegel*. 28.08.2022. URL: <https://www.spiegel.de/geschichte/ukraine-krieg-und-erinnerungskultur-warum-wir-unseren-historischen-horizont-erweitern-muessen-a-a281fcff-cbb5-4393-a423-40800932f280>
42. Sozialdemokratische Antworten auf eine Welt im Umbruch. Berlin, 20.01.2023. 23 s.

References

1. Lingen K. (2009). Erfahrung und Erinnerung. Gründungsmythos und Selbstverständnis von Gesellschaften in Europa nach 1945. *Archiv für Sozialgeschichte*, 49, s. 149-184. [In German].
2. Weizsäcker R. (1985). *Zum 40. Jahrestag der Beendigung des Krieges in Europa und der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft. Ansprache am 8. Mai 1985 in der Gedenkstunde im Plenarsaal des Deutschen Bundestages*. Bonn. [In German].
3. Brechtken M. (2015). Mehr als Historikergeplänkel. Die Debatte um "Das Amt und die Vergangenheit". *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. 63. Jahrgang. Heft 1, s. 59-92. [In German].
4. Assmann A. Weltmeister im Erinnern? Über das Unbehagen an der deutschen Erinnerungskultur. *Vorgänge. Zeitschrift für Bürgerrechte und Gesellschaftspolitik*. 2012. № 2. S. 24-32. [In German].
5. Neiman S. (2019). *Learning from the Germans. Race and the Memory of Evil*. Macmillan. [In English].
6. "Niemand will in dieser Debatte den Holocaust einebnen". (2022). *Der Spiegel*. 22.10.2022. [Online]. Available from: <https://www.spiegel.de/geschichte/historikerstreit-2-0-niemand-will-in-dieser-debatte-den-holocaust-einebnen-a-4d90bafa-2b65-470d-9e08-381943a617f1> [In German].
7. "Versöhnung ist Quatsch". (2023). *Die Zeit*, 4, 19 Januar, s. 17. [In German].
8. Earl H. (2015). "Bad Nazis and Other Germans": The Fate of SS-Einsatzgruppen Commander Martin Sandberger in Postwar Germany. *A Nazi past: recasting German identity in postwar Europe* / edited by David A. Messenger and Katrin Paehler. The University Press of Kentucky, p. 57-82. [In English].
9. Weinke A. (2016). *Gewalt, Geschichte, Gerechtigkeit. Transnationale Debatten über deutsche Staatsverbrechen im 20. Jahrhundert*. Wallstein, Göttingen. [In German].

10. Gesundes Volksempfinden. (1965). *Der Spiegel*, 11, s. 31-42. [In German].
11. Kleinert H. (2019). *Das geteilte Deutschland. Die Geschichte 1945–1990*. Berlin, Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH. [In German].
12. Pötzsch H., Halder W. (2015). *Deutsche Geschichte von 1945 bis zur Gegenwart. Die Entwicklung der beiden deutschen Staaten und das vereinte Deutschland. 4. Aufl.* München. [In German].
13. Wieland G. (1991). Ahndung von NS-Verbrechen in Ostdeutschland 1945 bis 1990. *Neue Justiz*, 45, 2, s. 49-53. [In German].
14. Meyer-Seitz Ch. (1998). *Die Verfolgung von NS-Straftaten in der Sowjetischen Besatzungszone*. Berlin. [In German].
15. Heinert A. (2021). *Ein dunkles Kapitel: Sowjetische Sonderhaftanstalten in Ostdeutschland*. [Online]. Available from: <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/339546/ein-dunkles-kapitel-sowjetische-sonderhaftanstalten-in-ostdeutschland/> [In German].
16. Kleikamp A. (2015). Die Filialen des Gulag auf deutschem Boden. *Die Welt*. 15.07.2015. [Online]. Available from: <https://www.welt.de/geschichte/article144025411/Die-Filialen-des-Gulag-auf-deutschem-Boden.html> [In German].
17. Leide H. (2005). *NS-Verbrechen und Staatssicherheit. Die geheime Vergangenheitspolitik der DDR*. Göttingen. [In German].
18. Weinke A. (2021). Investigations into Nazi Crimes in the Soviet Zone of Occupation and the RDA. Research Findings and Open Questions. *Revue d'Histoire de la Shoah*, Vol. 214, Iss. 2, July, pp. 209-230. [In English].
19. Broszat M. (1970). Soziale Motivation und Führer-Bindung des Nationalsozialismus. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 18, s. 392–409. [In German].
20. Hertfelder T. (2017). Opfer, Täter, Demokraten. Über das Unbehagen an der Erinnerungskultur und die neue Meistererzählung der Demokratie in Deutschland. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. Jahrgang 65, Heft 3, s. 365-393. [In German].
21. Frei N. (Hrsg.). (2006). *Transnationale Vergangenheitspolitik. Der Umgang mit deutschen Kriegsverbrechen in Europa nach dem Zweiten Weltkrieg*. Göttingen. [In German].
22. Eichmüller A. (2008). Die Strafverfolgung von NS-Verbrechen durch westdeutsche Justizbehörden seit 1945. Eine Zahlenbilanz. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. Jahrgang 56, Heft 4, s. 621-640. [In German].
23. Raim E. (2013). *Justiz zwischen Diktatur und Demokratie. Wiederaufbau und Ahndung von NS-Verbrechen in Westdeutschland 1945–1949*. München. [In German].
24. Weinke A. (2006). "Alliiertes Angriff auf die nationale Souveränität"? Die Strafverfolgung von Kriegs- und NS-Verbrechen in der Bundesrepublik, der DDR und Österreich. *Frei N. (Hrsg.), Transnationale Vergangenheitspolitik. Der Umgang mit deutschen Kriegsverbrechern in Europa nach dem Zweiten Weltkrieg*. (Wallstein) Göttingen, s. 37-93. [In German].
25. Weinke A. (2016). *Gewalt, Geschichte, Gerechtigkeit. Transnationalen Debatten über deutsche Staatsverbrechen im 20. Jahrhundert*. Wallstein, Göttingen. [In German].
26. Wild M. (2022). Warum Sie (wie die meisten) zu wenig über die Vergangenheit wissen. *Der Spiegel*. 28.08.2022. [Online]. Available from: <https://www.spiegel.de/geschichte/ukraine-krieg-und-erinnerungskultur-warum-wir-unseren-historischen-horizont-erweitern-muessen-a-a281fcff-cbb5-4393-a423-40800932f280> [In German].
27. Frai N. (2010). 1945 – 1949 – 1989: Dealing with Two German Pasts. *Australian Journal of Politics and History*, Vol. 56, No. 3, pp. 410-422. [In English].
28. Koselleck R. (2002). Formen und Traditionen. *Frei N.; Knigge V. (Hrsg.). Verbrechen erinnern. Die Auseinandersetzung mit Holocaust und Völkermord*. München: C.H. Beck Verlag, s. 21-32. [In German].
29. Herbert U. (2019). *A History Twentieth-Century Germany*. Oxford University Press. [In English].

30. Hofmann G. (1985). Der sperrige Gedenktag. *Die Zeit*. 18 Januar. [Online]. Available from: <https://www.zeit.de/1985/04/der-sperrige-gedenktag/komplettansicht> [In German].
31. Assmann A. (2022). Erinnerungskultur: Vergangenheit, die nicht vergeht Erstellt. *Frankfurter Rundschau*. 28.01.2022. [In German].
32. Jureit U. (2012). Gefühlte Vergangenheiten. Zum Verhältnis von Geschichte, Erinnerungen und kollektiven Identitätswünschen. *Vorgänge. Zeitschrift für Bürgerrechte und Gesellschaftspolitik*, 2, s. 16-23. [In German].
33. Noack H.-J. (2002). Die Deutschen als Opfer. *Der Spiegel*. 13/2002, s. 36-39. [In German].
34. Danyel J. (2005). Der vergangenheitspolitische Diskurs in der SBZ/DDR 1945-1989. *Cornelißen Ch. (Hrsg.) Krieg – Diktatur - Vertreibung. Erinnerungskulturen in Tschechien, der Slowakei und Deutschland seit 1945*. Essen, s. 173-197. [In German].
35. Müller B. (2008). *Erinnerungskultur in der DDR*. [Online]. Available from: <https://www.bpb.de/themen/erinnerung/geschichte-und-erinnerung/39817/erinnerungskultur-in-der-ddr/> [In German].
36. Wolfrum E. (2008). *Geschichte der Erinnerungskultur in der DDR und BRD*. [Online]. Available from: <https://www.bpb.de/themen/erinnerung/geschichte-und-erinnerung/39814/geschichte-der-erinnerungskultur-in-der-ddr-und-brd/> [In German].
37. Fischer B.-R. (1995). Das Bildungs- und Erziehungssystem der DDR – Funktion, Inhalte, Instrumentalisierung, Freiräume. *Materialien der Enquete-Kommission "Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland" (12. Wahlperiode des Deutschen Bundestages)*. Hrsg. Vom Deutschen Bundestag. Bd. III: Rolle und Bedeutung der Ideologie, integrativer Faktoren und disziplinierender Praktiken in Staat und Gesellschaft derDDR. Baden-Baden, s. 852-875. [In German].
38. Ackermann M. (1995). Phasen und Zäsuren Erbeverständnisses der DDR. *Materialien der Enquete-Kommission "Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland" (12. Wahlperiode des Deutschen Bundestages)*. Hrsg. vom Deutschen Bundestag. Bd. III: Rolle und Bedeutung der Ideologie, integrativer Faktoren und disziplinierender Praktiken in Staat und Gesellschaft der DDR. Baden-Baden, s. 768-795. [In German].
39. Staas Ch. (2020). Das Ede der Selbstgewissheit. *Die Zeit*, 19, 28 April, s. 17. [In German].
40. Neiman S. (2020). Was kann man von den Deutschen lernen? *Die Zeit*, 11, 5 März, s. 58-59. [In German].
41. Wild M. (2022). Warum Sie (wie die meisten) zu wenig über die Vergangenheit wissen. *Der Spiegel*. 28.08.2022. [Online]. Available from: <https://www.spiegel.de/geschichte/ukraine-krieg-und-erinnerungskultur-warum-wir-unseren-historischen-horizont-erweitern-muessen-a-a281fcff-cbb5-4393-a423-40800932f280> [In German].
42. (2023). *Sozialdemokratische Antworten auf eine Welt im Umbruch*. Berlin, 20.01.2023. [In German].

Stelmakh S. "The Past that doesn't Pass": National Socialism in the Memory Policy of the FRG and the Historical Policy of the GDR.

The article provides a comparative analysis of the coverage of the legacy of National Socialism in the memory policy of the FRG and historical policy of the GDR and various commemorative practices. The author revealed the conceptual apparatus that is used in professional historiography and public discourse. Its various contents and features of use in different chronological periods were also determined in the article. The author considered numerous methodological approaches used by researchers of memory problems. The difference between the concepts of "memory policy" and "memory culture" in content is that the first term provides for a set of government measures to preserve memory, while the second term is broader and focuses on involving public institutions and society in the discussion of "memory" problems. The article shows the differences in the attitude to the National Socialist past in the FRG and the GDR on specific examples. The author paid attention to new approaches to the memory of the World War II in modern Germany, which has resulted from the

processes of migration and the transformation of the country into a multicultural community. Two factors influence contemporary debates about the politics of memory in Germany: a) globalization, cultural transfer and migration, which exacerbate conflicts in nationally oriented memory politics. Like most countries in Western Europe, Germany is an immigration country, comprising a population that can't longer be differentiated by nations and ethnic groups. Accordingly, historical memory refers less and less to national or ethnic historical foundations, as an ever-increasing proportion of the population has a second family origin and is therefore confronted with a past that lies beyond their ethnic beliefs; b) the Russian-Ukrainian war turned attention to the crimes of National Socialism during the Second World War (1939-1945) in Eastern Europe and Ukraine in particular.

Keywords: *World War II (1939-1945), National Socialism, FRG, GDR, memory policy, historical policy, culture of memory, overcoming the past.*